

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM
VII
2012

UWAGI O STRUKTURACH WŁADZY U PRUSÓW WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU^I

Głównym przedmiotem pracy Dariusza Adama Sikorskiego są instytucje władzy w Prusach plemiennych, takie jak wiec, ród-rodzina, naczelnicy, kapłani, które omówiono w powiązaniu z strukturami terytorialnymi i społecznymi. Wykład poprzedzony został obszernym wstępem, w którym zdefiniowano temat pracy oraz omówiono źródła i stan badań. Do tego Autor dołączył wywód o przyczynach upadku Prus pogańskich i sytuacji Prusów pod panowaniem krzyżackim. Jeśli uwzględnimy, że w niektórych partiach rozprawy omówiono nawet problemy z okresu epoki żelaza (s. 57 nn.), to w istocie mamy do czynienia z bardzo szerokim potraktowaniem omawianego zagadnienia, wykraczającym poza założony temat.

Autor słusznie uważa, że problem powinien być badany interdyscyplinarnie, z wykorzystaniem nie tylko źródeł pisanych, ale też danych archeologicznych i językowych (s. 28–32). Daje również dowody praktycznego zastosowania tej dyrektywy, gdy przekazany przez Wulfstana opis obrządku pogrzebowego Estów konfrontuje z danymi z cmentarzysk estyjskich (s. 119–125, 137–138). Z drugiej strony przy omówieniu grodów Autor skupił się na zagadnieniach topograficznych, materialnych, czy militarnych (s. 106–109), zdawkowo zaś potraktował stronę społeczną ich funkcjonowania (własność wspólnot terytorialnych, własność rodów, rodzin, indywidualna nobilitów lub ludności pospolitej). Wyjaśnijmy jednak, że w pewnym stopniu usprawiedliwione jest to stanem badań. Jeśli chodzi o zasób leksykalny, to jego wykorzystanie powinno się ograniczać tylko do poświadczonych bezpośrednio w źródłach, lub pośrednio w materiale onomastycznym (nazwy miejscowe, imiona)². Z kolei przy formułowaniu wniosków dla okresu pogańskiego na podstawie Jura Prutenorum (s. 211–212) pamiętać trzeba, że w istocie jest to najpewniej pomezkańska wersja prawa polskiego, a nie prawo pruskie sensu stricto³.

¹ Na marginesie rozprawy Dariusza A. Sikorskiego, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*, Olsztyn 2010.

² Autor (s. 163, 198, 214) wykorzystuje dowolnie leksykę z słownika M. Klussisa, *Bazowy słownik polsko-pruski dla dalszego odrodzenia leksyki (dialekt zamlandzki)*, Vilnius 1998/1999.

³ Zob. R. Wenskus, *Über die Bedeutung des Christburges Vertrages für die Rechts und Verfassungsgeschichte des Preußenlandes*, [w:] *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter*, pod red. H. Patze, Sigmaringen 1986, s. 396–402.

Znaczącym brakiem pozostaje nieuwzględnienie wyników badań z antropologii, m.in.: dyskusji nad tzw. wczesnym państwem, w której ważne miejsce zajmują instytucje władzy, w tym wodzostwa⁴. Pozwoliłoby to na pełniejsze naświetlenie zagadnienia niewykształcenia się państwa u Prusów przed podbojem krzyżackim. Wydaje się, że Autor niewystarczającym stopniu nawiązał do dyskusji, jaka na ten temat toczyła się między Henrykiem Łowmiańskim, Janem Powierskim czy Stanisławem Mielczarskim (s. 310–311).

Ponieważ ilość źródeł na temat wczesnośredniowiecznych Prus jest w istocie niewielka, D.A. Sikorski słusznie odwołuje się do metody porównawczej, ale głównie w odniesieniu do Germanów czy Słowian. W pierwszym rzędzie należałoby jednak wykorzystać dane dotyczące Bałtów Wschodnich, głównie Kuronów i Łotyży. Co prawda Autor korzysta z nich (np. s. 86, przyp. 182, s. 190, przyp. 131), ale, jak sądzę, w niewystarczającym zakresie.

Słuszna jest konstatacja, że funkcjonowanie instytucji władzy wynika ze struktury związków sąsiedzkich i struktury społecznej. Dla terytorium zamieszkałego przez Prusów używa terminu „regio”. Najpierw więc omówił nazwę i granice Prus, chociaż zagadnienia te mają dla tematu pracy znaczenie drugorzędne, a i niektóre poglądy reprezentowane w tej sprawie, np. wywodzenie nazwy Prus i Prusów od Truso (s. 52–53), czy opis przebiegu granicy zachodniej (s. 69, 70, 76), uważam za mylne⁵. Natomiast zgadzam się z nim, gdy twierdzi że „pojawiających się czasem, obok terminu Prusy, nazw pruskich jednostek terytorialnych nie należy uważać z precyzującą właściwością zasięg samych Prus [...], ponieważ takiego »wewnątrzterytorialnego« znaczenia owa nazwa nigdy nie miała” (s. 54). Nie ulega też wątpliwości zaliczenie Galindów i Jaćwiegów do Prusów (s. 85).

Źródła archeologiczne z okresu VI–VIII w. wskazują na trzy człony ówczesnych Prus: na pobrzeżu grupa sambijsko-natangijska i elbląska, na pojezierzu zaś grupa galindzka i sudowska (s. 78–79). Z przekazanych przez Wulfstana informacji o Estach-Prusach wynikałoby, zdaniem Autora, że podstawową jednostką terytorialną był okręg grodowy (*burh*), którą utożsamia z poświadczoną w XIII w. pulką lub włością. (s. 100). Natomiast o Witlandzie, jednostce pośredniej między *burh* a Estlandem, krajem Estów, nic bliższego nie można powiedzieć. Natomiast dla początków XIII w. wyróżnił następujące struktury terytorialne: wielkie plemię (Prusy), plemię (ziemię), pulkę (małą ziemię) i lauksy (poła)⁶. Instytucje władzy działały „na poziomie włości przed

⁴ A. Posern-Zieliński, M. Kairski, *Początki państwa w ujęciu antropologicznym*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, pod red. W. Falkowskiego, Warszawa 2004, s. 318–335.

⁵ D.A. Sikorski sądzi, że do początków XIII w. biegła ona od będącego częścią Zalewu Wiślanego jeziora Druzno wzdłuż rzeki Dzierzgoń, jeziora Jeziorak i rzeki Gardeja. W końcu IX w. granica prusko-(estyjsko)-słowiańska, przynajmniej na odcinku Witlandu, biegła wzdłuż Wisły, a jezioro Druzno było zbiornikiem zamkniętym. Zob. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup i R. Czaja, Warszawa 2008, s. 37.

⁶ Autor pominął problem okręgów grodowych, które według H. Łowmiańskiego miałyby być jednostkami niższego rzędu niż włości, ani nie wspominał o sambijskich *moter*; zob. W. Długokęcki,

podbojem, na poziomie ziemi plemienną w trakcie podboju” (s. 84). Ta konstatacja jest generalnie słuszna. Źródła nie wymieniają imiennie żadnego pruskiego wodza plemiennego czy ogólnopruskiego przed XIII w., ale nie można wykluczyć, że w szczególnych sytuacjach, tacy się pojawiali.

Następnie Sikorski dokonuje opisu poszczególnych plemion pruskich (s. 85–98). Warto zwrócić uwagę na jego stanowisko w sprawie Jaćwieży. Uznaje jej przynależność do Prus i traktuje Jaćwięgów jako jedno plemię, ale jednocześnie występowanie nazw Sudowia, Jaćwież, Dajnowa i Polexia prowadzi go do konkluzji o istnieniu związków włości. Sudowia miałyby obejmować Kirsnowę i Weyze, Polexia zaś Zlinię, Kresmen, Kymenow, może też Sentane, takimż związkiem włości miałyby być też Dajnowa (s. 97–98). Jest to więc próba godzenia stanowiska Stanisława Zajączkowskiego, który zakładał, że owe cztery nazwy określały jedno plemię, i Józefa Nalepy, który uznał je za odrębne nazwy czterech plemion jaćwieskich. Za słuszny uważam pogląd pierwszy⁷.

Strukturę społeczną przedkrzyżackich Prus Autor nazywa hierarchiczną, gdzie pozycja społeczna nie jest dziedziczona, i stratyfikacyjną, gdy ma ona charakter dziedziczny (s. 118–119). Cmentarzyska z VI–VIII w. wskazują na zróżnicowanie materialne społeczeństwa pruskiego, ale nie pozwalają stwierdzić, czy ma ono charakter dziedziczny. Brak zróżnicowania materialnego cmentarzysk w IX–XI/XII w. w połączeniu z opisem obrządku pogrzebowego u Wulfstana, który – dodajmy – można przyrównać do potlacz⁸, interpretuje Autor, jako dowód na hierarchiczność społeczeństwa pruskiego, z czym należy się zgodzić. Natomiast już w początkach XIII w. ma ono charakter stratyfikacyjny. Przyczyny tej zmiany jego zdaniem pozostają niejasne (s. 141). Do tego stwierdzenia, jak sądzę-niesłuszne, jeszcze się odniosę.

Od siebie dodałbym, że pojawienie się nowego obrządku pogrzebowego zbiegło się być może z ustaniem dopływu skarbów monetarnych ze Skandynawii do Prus (przed połową IX w.), który rozpoczął się wraz z powstaniem Truso. Świadczyłyby to o świadomym ograniczeniu kontaktów ze światem zewnętrznym. Możliwe, że zrodziło to też tendencje egalitarystyczne, które miałyby bronić spójności Prusów. Nie zmieniło tego powstanie drugiego emporium skandynawskiego w Wiskiautach w połowie IX w. Skarby monetarne, a szczególnie niemonetarne pojawiają się ponownie w XI w. i szerzej w XII w. Świadczy to zarówno o większej otwartości na kontakty zewnętrzne, jak też kumulowanie kruszców przez niektórych członków wspólnot. Na powstawanie nierówności majątkowych mógłby wpływać, następujący zdaniem części badaczy w tym czasie, wzrost produkcji w rolnictwie i rękodzielnictwie oraz powstawanie

Prusy we wczesnym średniowieczu (IX–XIII wiek), [w:] Bruno z Kwerfurtu. *Osoba – dzieło – epoka*, red. M. Dygo, W. Falkowski, Pułtusk 2010, s. 18.

⁷ J. Nalepa, *Jaćwiegowie. Nazwa i lokalizacja*, Białystok 1964; S. Zajączkowski, *Uwagi nad terytorialno-plemienną strukturą Jaćwieży*, *Zapiski Historyczne*, 31, 1966, z. 4, s. 83–92.

⁸ Zob. J. Powierski, *Czynniki warunkujące rozwój polityczny ludów zachodniobałtyjskich*, [w:] tenże, *Prussica*, t. I, Malbork 2004, s. 405–406.

ośrodków wymiany lokalnej. Problem owej przemiany wymaga jednak dalszych badań, szczególnie potwierdzenia jej w materiale archeologicznym⁹. Także działalność łupieska Prusów wobec sąsiadów, którą uważa się za element procesów państwowotwórczych, pojawia się na dużą skalę dopiero w początkach XIII w.¹⁰

Autor słusznie stwierdza, że społeczeństwo pruskie dzieliło się na nobilów i ludność pospolitą. Mylnie jednak wydziela w obrębie pierwszej grupy stan wyższy i niższy. Byliby to odpowiednio cyningowie i ricostan w końcu IX w. oraz reges i nobiles w XIII w. (s. 127, 132, 152). Różnice w główszczyźnie, na które powołuje się (s. 152) odnosiły się najpewniej tylko do urzędniczego lub nieurzędniczego statusu, nie były zaś pochodną trwałego podziału na wyższą i niższą grupę w obrębie nobilów.

Także ludność pospolitą dzieli D.A. Sikorski na dwie grupy: wolnych żyjących we własnych gospodarstwach oraz wolnych zależnych osadzonych w majątkach nobilów (s. 155). Jednak ta ostatnia grupa była z pewnością nieliczna i porównywanie jej z ludnością wolną jest nieuprawnione. Inaczej niż Autor, nie przypisywałbym większego znaczenia ekonomicznego niewolnictwu u Prusów. Była to przede wszystkim czeładź dworska, osadzanie zaś niewolników na ziemi poza dworem było sporadyczne¹¹.

Najwięcej miejsca Autor poświęcił instytucjom władzy: wiecom, naczelnikom terytorialnym, naczelnikom rodowym, kapłanom (s. 161–302). Przeprowadzona przez niego analiza źródeł jest bardzo drobiazgową. W związku z wiecem rozpatrzono jego nazwę, skład, rodzaje zgromadzeń, miejsce, czas, przebieg obrad, kompetencje. Jeśli chodzi o uprawnienia Autor w podsumowaniu wylicza: decydowanie w sprawach wojny i pokoju, wybieranie naczelników, kontakty z światem zewnętrznym, sądenie w sprawach przeciw wspólnocie i rozstrzyganie sporów między rodami, decydowanie w sprawach religii (s. 213).

Katalog ten powinien być poszerzony o sprawy skarbowe: budowa i utrzymanie systemu obronnego związane były z odpowiednimi nakładami pracy członków wspólnoty. Zważmy bowiem, że niektóre wały podłużne czy bramy ziemskie miały charakter inwestycji dokonywanych na szczeblu plemiennym. Na przykład wały na Mierzei Wiślanej i Kurońskiej broniące dostępu do Sambii, jeśli zostały wzniesione przed XIII w., czy bramy ziemskie Pomezanii i Natangii. Były także bramy otwierające dostęp do włości, np. na Jaćwieży. Istnienie systemu skarbowego potwierdza też traktat dzierzgoński (Prusowie wzięli na siebie budowę kościołów i ściąganie dziesięciny)¹². Jeśli związki sąsiedzkie posiadały zasoby kruszców, to sposób ich tezauryzacji i wydatkowanie określone były z pewnością przez wspólną decyzję¹³.

Podstawowe wiece odbywały się na szczeblu włości i plemienia, a w przypadku Jaćwieży funkcjonował także wiec związku włości (s. 175). Ostatnie stwierdzenie jest

⁹ W. Długokęcki, op. cit., s. 37–38, 59.

¹⁰ J. Powierski, op. cit., s. 406–407

¹¹ W. Długokęcki, op. cit., s. 38–49.

¹² *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 44

¹³ W. Długokęcki, op. cit., s. 59–60, przyp. 24.

mylne: związki włości nie istniały. Autor przeczy istnieniu wiecu wielkoplemiennego u Prusów. Rzeczywiście, brak bezpośredniego przekazu o takim zgromadzeniu obeszłym przez wszystkie plemiona. Mamy jednak informacje o decyzjach podejmowanych przez kilka plemion wspólnie w czasie wieców wojennych. Do nich należy wybór na wspólnego wodza Świętopelka (poświadczony jednak tylko przez Dusburga) czy księcia rugijskiego, przyjęcie prawa polskiego w 1249 r., a przede wszystkim decyzja o rozpoczęciu powstania w 1260 r., podjęta przez wybranych wodzów. Takie ponadplemienne zgromadzenia musiały się także odbywać wcześniej. Wskazuje na to pośrednio informacja Herborda o sojuszu Prusów z Pomorzanami i Rusią przeciw Bolesławowi Krzywoustemu¹⁴. Decyzja w tej sprawie musiała być podjęta właśnie przez wiec.

Jeśli chodzi o periodiczność odbywania zgromadzeń, to warto zwrócić uwagę na opinię części językoznawców, że wskazuje na to nazwa tygodnia (*sawate* – pierwotnie wspólna narada, okres między naradami) i wtorku (*wissaseydis* – zgromadzenie wszystkich)¹⁵.

Autor wskazuje słusznie, że decyzje wiecowe podejmowane są w węższym (starszyzna, nobilowie) i szerszym kręgu (pospólstwo). Powołuje się głównie na wiec wojenny Sambów opisany w liwońskiej kronice rymowanej, ale podaje też inne przykłady. Zdarza się też, że nobilowie obradują osobno (s. 179–181). Podkreśla też słusznie, że decyzje podejmowane były jednomyślnie, a wyłamujących się czekały surowe kary.

Być może ten podział wiecujących można by stwierdzić także w opisie sądu na biskupem Wojciechem. Wszyscy ono zostali określani mianem *vulgus*, ale jedni mieli uderzać laskami (*baculis*) w ziemię, a drudzy pałki czy maczugi (*fustes*) przykładali misjonarzowi do głowy. Jeśli to rozróżnienie przedmiotów i czynności nie było przypadkowe, a laski uznamy za oznaki władzy, to osoby je używające można uznać za starszyznę¹⁶.

Relacjom między tymi dwiema grupami poświęcono w pracy niewiele miejsca. Z przebiegu wiecu sambijskiego wynikałoby, że „decydowanie przez wiec sprowadzało się w istocie do poparcia postanowienia starszyzny przez resztę zgromadzonych” (s. 201). Taki zresztą wniosek formułuje Autor już wcześniej, słusznie wiążąc wzrost znaczenia nobilów po przewyciężeniu tendencji egalitarnych z odgrywaniem przez tę grupę zdecydowanie większej roli politycznej (s. 160). Jednak nie zawsze tak było. W czasie wiecu wojennego z udziałem Krzyżaków w 1260 r. w Kuronii nad rzeką Durbą radzono, jak zaatakować Litwinów i odebrać im uprowadzone kobiety i dzieci. Kurowie prosili o zwrócenie im ich w razie zwycięstwa, czemu Krzyżacy byli przychylni. Wówczas pospolicy wojownicy z Prus i Inflant sprzeciwili się temu, żądając, aby z jeńcami postąpiono zgodnie z obowiązującym dotąd w wojnie zwyczajem, czyli aby nie zwracano ich Kurom. Zdanie to przeważało¹⁷.

Problemem nieporuszonym przez D. Sikorskiego jest ważność decyzji instytucji władzy poza obszarem jej jurysdykcji. W związku ze sprawą biskupa Wojciecha był

¹⁴ Tamże, s. 51–52.

¹⁵ Tamże, s. 50.

¹⁶ Tamże, s. 52.

¹⁷ Tamże, s. 53.

on przedmiotem dyskusji między H. Łowmiańskim a S. Mielczarskim. Ten ostatni podkreślał, że wiecujący występowali w imieniu całego „kraju” (*regnum*), w którym obowiązywało jedno prawo. Stąd też ich decyzja była ważna przynajmniej na obszarze całego plemienia. Dostrzegał nawet u Prusów państwo federacyjne, zorganizowane na wzór wieleckiego, z dominującą rolą kapłanów i religii pogańskiej¹⁸.

Jednoosobowymi instytucjami władzy byli naczelnicy różnych stopni organizacji terytorialnych, ale też, i to jest pewne *novum* w dotychczasowych poglądach, równolegle sprawujący władzę w różnych obszarach życia społecznego. W czasie pokoju obok siebie występowali naczelnicy, nazwijmy ich cywilni, reprezentujący wspólnoty wobec obcych, organizujący wiece i doradzający im, pełniący też funkcje w zakresie sprawowania kultu, oraz wojskowi, którzy dbali o ich bezpieczeństwo. W tym duchu Autor interpretuje np. przekaz Wiperta o okolicznościach śmierci Brunona z Kwerfurtu (s. 257, przyp. 434, 273, 275). Znamy przykłady diarchii, np. u ludów tureckich, jednak przyjmowanie istnienia takiej instytucji u Prusów tylko na podstawie różnic terminologicznych w źródłach – *dominus, primas, rex* z jednej, a *dux, capitaneus* z drugiej, to za mało. Zresztą sam Autor wskazał na łączenie funkcji kapłańskich z wojskowymi przez jedną osobę (s. 258).

Jeśli chodzi o uprawnienia naczelników, to najpewniej były one delegowane przez wiece. Stąd też nie sądzę, aby mieli oni, jak zakłada Autor, jakieś sprecyzowane i trwale związane z ich funkcją uprawnienia władcze. Nie powinna w tym względzie mylić tytulatura naczelników znana ze źródeł: *cuning, rex, dux, princeps, kniaź, dominus*. Przekazy Ibrahima ibn Jakuba, Adama z Bremy i Galla wyraźnie wskazują na brak silnej władzy u Prusów, a Dusburg, chociaż skupia się na religii i obyczajach, a za najważniejszą instytucję władzy uznaje kriwego, również informuje o elementach wskazujących na anarchizację życia społecznego¹⁹. Tenże Dusburg wodzów plemiennych nazywał konsekwentnie tylko dowódcami – *capitanei*, co Jeroschin tłumaczył przez *haubtman*.

W ramach swojej koncepcji quasidiarchii Autor rozpatrzył szczegółowo charakter urzędu naczelnika w aspekcie posiadanych uprawnień, pominął zaś właściwie aspekt terytorialny. Z opisu Wulfstana wynikałoby, że urząd naczelników *burh* miał charakter stały. Z kolei Dusburg wymienia naczelników włości jaćwieskich, zapewne sprawujących urząd na stałe, brak zaś u niego właściwie informacji o naczelnikach włości pasa pobrzcza i pasa nadwiślańskiego, od Sambii do Pomezanii. Trudno jednoznacznie wyjaśnić tę różnicę. Być może pozycja tych pierwszych była silniejsza, proces koncentracji władzy w ich rękach bardziej zaawansowany. Nie można też wykluczyć, że to tylko sprawa posiadanych informacji²⁰.

¹⁸ S. Mielczarski, *Misja pruska świętego Wojciecha*, Gdańsk 1967, s. 61, 104, 124; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. V, Warszawa 1973, s. 395, przyp. 1276.

¹⁹ W. Długokęcki, op. cit., s. 62

²⁰ Większość badaczy wiąże Piotra z Królewcem; zob. J. Wenta, *Kronika Piotra z Dusburga. Szkic źródłoznawczy*, Toruń 2003, s. 19–24.

O wodzach plemiennych w okresie I powstania pruskiego nic nie wiadomo. Wodzowie plemienni w II powstaniu zostali wybrani najpewniej przez wiece wojenne, a niektórzy z nich sprawowali dowództwo przez ponad 10 lat. Wodzem Sudowów był w tym czasie Skumand (Skomand). Jest jednak charakterystyczne, że w okresie podboju Jaćwieży naczelnicy włości walczą osobno, a wspominający Skumanda kilkakrotnie Dusburg wodzem Sudowów już nie nazywa. Na tej podstawie można by wnosić, że stały urząd naczelnika plemiennego nie istniał. Powoływano go chyba tylko na okres wojny. Niewybranie przez wszystkich Jaćwięgów wodza plemiennego w okresie bezpośredniej wojny z Zakonem wskazuje, że nawet w momencie zagrożenia tendencje partykularne były silniejsze niż dośrodkowe.

O ile wiadomo, Prusowie nigdy nie wybrali spośród siebie wodza wielkoplemiennego. Być może był nim Mieclaw, według Dusburga zaś książę Świętopolk, była też próba powołania na władcę przez Bartów, Pogezanów i innych Prusów księcia rugijskiego (Wisława lub Jaromira, jego syna)²¹. Problem ten wymaga rozpatrzenia w szerszym kontekście.

Autor poświęcił także wiele miejsca zagadnieniu rodu – rodziny. Na wyniki tego rozdziału wpłynęło nieuwzględnienie wyników badań R. Wenskusa nad powiązaniem genealogicznymi i majątkowymi tzw. „starych witingów” sambijskich, odbiorców przywileju z 1299 r. Ród pruski był endogamicznym rodem o charakterze hierarchicznym (Ranggesellschaft), tzn. charakteryzował się zmiennością pozycji społecznej wśród współrodowców, co znajdowało wyraz w zmiennej główszczyźnie przyznawanej przez Zakon poszczególnym członkom rodu, zależnie od miejsca zajmowanego przez nich w hierarchii. W końcu XIV w. na Żmudzi książę Witold dzielił chłopów na takich, którzy mają krewnych wśród bojarów, i takich, którzy są poddanymi bojarów i płacą im czynsz²². Dodajmy, że jeszcze w drugiej połowie XIV w. chłopci pruscy mogli przechodzić do grupy wolnych i odwrotnie²³. Zatem proces stratyfikacji społecznej Prusów, tak jak rozumie go Autor, dokonał się już pod władzą zakonu krzyżackiego, i to w jej schyłkowej fazie²⁴.

Problem charakteru religii pruskiej jest ciągle przedmiotem kontrowersji. Jedni przyjmują za wiarygodne wczesnonowożytne informacje o jej politeistycznym charakterze, inni zaś uważają, że nie wyszła ona poza kult przyrody, magię, wiarę w dusze zmarłych i demony i kult nieba. Do tego stanowiska zdaje się przychylić też Sikorski (s. 286–288). Rozbudowaną terminologię na określenie kapłanów, bo tak nazywa osoby sprawujące kult, zarówno wcześniej (*sicco, tulissones, ligaschones, criwe*), jak też późno (*weidelote, wurszajtis*) odnotowaną w źródłach, Autor tłumaczy ich zróżnicowaniem

²¹ Tamże, s. 51, przyp. 198, 56.

²² R. Wenskus, *Studien zur Geschichte der Ritterschaft im Ordensland Pruessen. II. Die „Sieben Geschlechter“*, *Altpreuussische Geschlechterkunde*, 1984, s. 68–72.

²³ *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 470, 473.

²⁴ Zob. Wenskus, *Der deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung des Preußenlandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung*, [w:] *Ausgewählte Aufsätze*, s. 357–359, 365–366.

i specjalizacją (s. 278–279). Obok funkcji związanych z obrzędami religijnymi (głównie składanie ofiar, modlenie się, wróżenie, wieszczanie) mogli też, jak kriwe z Romowe czy wróżka z Galindii, zwoływać wiece i przez czynione wróżby, wpływać na decyzje polityczne. Niewykluczone też, dodaje Autor, że pełnili funkcje sądowe (s. 301–302).

W sprawie kriwego Autor stoi na stanowisku sformułowanym przez A. Mierzyńskiego, który wbrew Dusburgowi odmawiał mu ogólnobałtyckiego czy nawet ogólnopruskiego znaczenia (s. 85, przyp. 175, s. 293–294). Także za Mierzyńskim, jako wiarygodną, traktował informację o zwoływaniu przezeń wiece za pomocą specjalnej laski (s. 300).

Wywody te wymagają krótkiego komentarza. Używanie terminu „kapłani” przez który należy rozumieć osoby delegowane przez społeczeństwo do sprawowania kultu w odniesieniu do ofiarników, czarowników, wróżbitów i wieszczów pruskich jest mylące. W Prusach tego typu funkcjonariuszy kultu nie było. Autor zresztą słusznie wskazał, że nie była to grupa ani jednolita, ani zorganizowana, ani hierarchiczna. Zwraca też uwagę łączenie funkcji świeckiej (wodza) i religijnej (czarownika i wróżbity, tu *wotchwa* i *kobnika*) w wypadku Skomanda „starszego”, czy też owego *sicco* z Żywota I św. Wojciecha, który miał być zarazem dowódcą oddziału i kapłanem bożków (s. 270). Takich wypadków mogło być więcej. Np. Henryk Monte dwukrotnie uratował życie Hirtzhalsowi, którego jako ofiarę dwukrotnie wskazał rzucony przez Prusów los po bitwie w Pokarwis, co mogło wynikać z przysługującego mu prawa do jego interpretacji, czy też Skomand młodszego²⁵. Warto również zaznaczyć, że u Dusburga pruscy funkcjonariusza kultu (poza kriwem) w ogóle nie występują. Milczenie to nie jest chyba przypadkowe i wskazuje, że nie odgrywali w okresie podboju Prus przez Zakon większej roli²⁶.

Przypisanie kriwemu funkcji sędziego jest zapewne niesłuszne. Otóż ten wniosek miałby wynikać z nazwania przez Mikołaja Jeroschina kriwego *der obriste éwarte nach heidenischer arte*, co tłumaczy się zwykle jako „najwyższy sędzia” (Sikorski, s. 301)²⁷. Jednak termin ten oznaczać może kapłana²⁸, w tym też znaczeniu użył go Jeroschin. Termin ten pojawia się bowiem po raz drugi, gdy Jeroschin stwierdza, że kriwe strzeże także ognia²⁹. Przetłumaczenie zwrotu *der obriste éwarte* jako najwyższy kapłan, nie zaś

²⁵ W. Długokęcki, op. cit., s. 58. Tak też M.M. Pacholec, *Pruskie obrzędy religijno-magiczne sfery wojny*, Pruthenia, 5, 2010, s. 71; J. Powierski, *Mazowsze, Prusy i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. II, 2, Malbork 2004, s. 485, 486, 489.

²⁶ Zob. M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka-Społeczeństwo-Państwo-Ideologia*, Gdańsk 1986, s. 66.

²⁷ Pogląd ten sformułował już H. Bertuleit, *Das Religionswesen der alten Preußen mit litauisch-lettischen Parallelen*, Prussia, 25, 1924, s. 73.

²⁸ Zob. R. Schmidt-Wiegand, *Éwa*, [w:] *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde, zweite Ausgabe*, Bd. VIII, Berlin-New York 1994, s. 36.

²⁹ Nicolaus von Jeroschin, *Di Kronike von Pruzinlant*, hg. v. E. Strehle, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. I, Leipzig 1866, s. 349: *Ouch hegte und bewarte der vorgeante éwarte ein burnde vüer immir mé nách gewonheit der aldin é.*

najwyższy sędzia, znajduje też potwierdzenie w porównaniu przez Piotra z Dusburga kriwego z papieżem.

Z pewnością monografia D.A. Sikorskiego jest ważnym głosem w dyskusji nad dziejami wczesnośredniowiecznych Prusów. Napisana została z wykorzystaniem wyników różnych dyscyplin i możliwie najszerszym uwzględnieniem stanu badań. Są oczywiście w tej pracy poglądy, z którymi polemizowałem. Nie zmienia to jednak mojej wysokiej oceny tej rozprawy.

PRUTHENIA

Tom VII

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Tom VII
Pismo poświęcone
Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan (j. niemiecki), Seweryn Szczepański (j. angielski)

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równoległe
w wersji drukowanej oraz elektronicznej.
Wersja elektroniczna Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma.

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Band VII
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Stupecki*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (Sekretär)*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:
Deutsch – Joachim Stephan, von Englisch – Seweryn Szczepański,

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:
Marek M. Pacholec

Die Zeitschrift PRUTHENIA erscheint parallel
in gedruckter und elektronischer Fassung.
Die elektronische Version der Jahresschrift ist zugänglich unter der Adresse:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Die gedruckte Fassung gilt als Erstausgabe der Zeitschrift

Wissenschaftlicher Verein PRUTHENIA
und
Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Volume VII
Journal of the history of Prussians
and the Baltic Nations

Advisory Board:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Editorial Board:

*Grzegorz Białuński (editor in chief), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (deputy editor),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (secretary)*

Translations:

Joachim Stephan (German), Seweryn Szczepański (English)

PRUTHENIA yearbook is published on paper,
and as a PDF in on-line version.
Digital version of the yearbook is available on Pruthenia website
<http://pismo.pruthenia.pl>

Printed edition is a primary version of the journal.

Scientific Association PRUTHENIA
&
The Wojciech Kętrzyński Research Center in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

Contents

I. Studies and articles

- Andrzej Janowski, *Baltic chapes in the findings from Poland* 7
- Sławomir Wadył, *Remarks on the sacred space of North-West Slavs and Prussia*
Paweł Szczepanik, *in the Early Middle Ages* 37

II. Materials and resources

- Piotr Iwanicki, *Cemetery in Lisy county Goldap under the archival records and nowadays archaeological field surveys* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet from Truso. Contribution to the beliefs of the Scandinavian people* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadył, *The stronghold in Ornowo-Lesiak under the recent results of archaeological field surveys* 117
- Marcin Engel, *Not only archaeology. Interdisciplinary research of the*
Cezary Sobczak, *multicultural settlement-assemblage in Szurpity – Suwałki Region* 137
- Robert Klimek, *Where was located castle Wissenburg (Wallewona) and castle Weistotepila? Review of the strongholds under the Guber river in the context of the sample of location* 159
- Norbert Goßler, *Late Middle-Ages complex (Rampart and cemetery) in*
Christoph Jahn, *Unterplebhen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, county Kętrzyn) in archival records of the former Prussia-Sammlung (Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Films from the didactical collection of the Department of Archaeology at the University in Breslau (Wrocław) currently in Institute of Archaeology – University of Warsaw* 213

III. Polemics and discussions

Ewelina Siemianowska,	<i>About roads, traces, stone figures (so-called 'baby'), Prussians and the methods – on the margins of discussion between Mateusz Bogucki and Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>About the location of the Teutonic Order procuratoria in Przewłoki</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Pagan Prussia – on the way to statehood</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Notes about structures of the authority among the Prussians in Early Medieval Times</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Institutions of authority... and Social Theory. Contribution to the social-history of the Prussians</i>	267

IV. Reviews

<i>Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, w: Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
---	-----

V. Academic chronicle

Bogdan Radzicki,	<i>Report on activities Pruthenia Society for the year 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>International symposium Das neue und das neuste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreussischen Gebiete</i>	301

Inhaltsverzeichnis

I. Studien und Artikel

- Andrzej Janowski, *Schwert Orthbänder baltischer Herkunft in Funden aus Polen* 7
- Sławomir Wadyl, *Bemerkungen zum sakralen Raum bei den Nordwestslawen und den Prußen im Frühmittelalter* 37

II. Materialien und Quellen

- Piotr Iwanicki, *Der Friedhof in Lisy, Kreis Goldap, im Licht der archivalischen Quellen und der aktuellen Ausgrabungen* 69
- Marek F. Jagodziński, *Ein Amulett aus Truso. Ein Beitrag zu den Forschungen zu den Glaubensvorstellungen der skandinavischen Völker* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: Stratigraphie und Chronologie der Siedlung* 95
- Sławomir Wadyl, *Der Burgwall in Ornowo-Lesiak im Licht der Ergebnisse der letzten archäologischen Forschungen* 117
- Marcin Engel, *Nicht nur Archäologie. Interdisziplinäre Forschungen zum multikulturellen Siedlungskomplex von Szurpily in der Suwalker Region* 137
- Robert Klimek, *Wo lagen die Burgen Wiesenburg (Wallewona) und Weistotepila? Überprüfung der Burgwälle an der Guber im Kontext eines Lokalisierungsversuchs* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filme aus der didaktischen Sammlung des Instituts für Archäologie der Universität Breslau (Wrocław) in den archivalischen Sammlungen des Instituts für Archäologie der Universität Warschau* 213

III. Polemiken und Diskussionen

Ewelina Siemianowska,	<i>Über Straßen, Wege, prufische Baben und Methode oder am Rande der Polemik zwischen Mateusz Bogucki und Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>Zur Lokalisierung der Deutschordenspflege in Przewłoki (Diskussionsbeitrag)</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Die heidnischen Prußen – auf dem Weg zur Staatlichkeit</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Bemerkungen über die Herrschaftsstrukturen bei den Prußen im frühen Mittelalter</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Herrschaftsinstitutionen... und Gesellschaftstheorie. Ein Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte der Prußen</i>	267

IV. Rezensionen und Besprechungen

Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki,	<i>Die frühmittelalterliche Besiedlung des Grabungsplatzes Hansdorf (Janów Pomorski) 1, in: Janów Pomorski, Grabungsplatz. 1. Ergebnisse der Rettungsgrabungen der Jahre 2007–2008, Bd. 1:2. Von der späten Völkerwanderungszeit bis zur Neuzeit, (Red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studien zu Truso (Studia nad Truso), Bd. 1:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
--	---	-----

V. Wissenschaftliche Chronik

Bogdan Radzicki,	<i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>Internationales Symposium: Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Spis treści

I. Studia i artykuły

- Andrzej Janowski, *Trzewiki pochew mieczy pochodzenia bałtyjskiego w znaleziskach z ziem polskich* 7
- Sławomir Wadyl, *Uwagi o przestrzeni sakralnej północno-zachodniej słowiańszczyzny i Prus we wczesnym średniowieczu* 37

II. Materiały i źródła

- Piotr Iwanicki, *Cmentarzysko w Lisach pow. gołdapski w świetle źródeł archiwalnych i współczesnych badań archeologicznych* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych* 117
- Marcin Engel, *Nie tylko archeologia. Interdyscyplinarne badania wielokulturowego zespołu osadniczego w Szurpiałach na Suwalszczyźnie* 137
- Robert Klimek, *Gdzie położone były zamki Wiesenburg (Wallewona) i Węstotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filmy z kolekcji dydaktycznej Katedry Archeologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław) w zbiorach archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* 213

III. Polemiki i dyskusje

- Ewelina Siemianowska, *O drogach, szlakach, babach, Prusach i metodzie czyli na „marginesie” polemiki między Mateuszem Boguckim a Robertem Klimkiem* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *W sprawie lokalizacji prokuratorii krzyżackiej w Przewłokach (głos w dyskusji)* 233
- Alicja Dobrosielska, *Prusy pogańskie – w drodze ku państwowości* 247
- Wiesław Długokęcki, *Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu* 257
- Bogdan Radzicki, *Instytucje władzy... a teoria społeczna. Przyczynek do historii społecznej Prusów* 267

IV. Artykuły recenzyjne i omówienia

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzecicki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Kronika

- Bogdan Radzicki, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Pruthenia za rok 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete* 301

ISSN 1897-0915